

ДЕМОКРАТИЯ ИЖТИМОЙ АДОЛАТ ВА ҲАМКОРЛИКНИ АМАЛГА ОШИРИШ ИМКОНИЯТИ

Мустақиллик туфайли жамият ҳаётининг аста-секин эркинлашиб бориши натижасида адолатли тартибот ўрнатилиб, барқарор ривожланиш имконияти туғидди. Бу жараён сиёсатдан тортиб маънавиятгача, меҳнат муносабатларидан тортиб давлат бошқарувигача бўлган соҳаларнинг барчасида адолатни қарор топтириш масалаларини қамраб олади.

Дарҳақиқат, Юртбошимизнинг Ўзбекистан Республикаси Конституцияси 20 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги "Инсон манфаати, ҳуқуқ, ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётамизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришишбизнинг бош мақсадимиздир" деб номланган маърузасида давлатимизнинг мустақил тараққиёт йилларида эришган барча ютуқлари, ўсиш суръатлари, аввало, Конституциямизнинг ҳаётбахш кудрати ва салоҳиятини, унда мужассам бўлган принциплар, қоида ва нормаларнинг нақадар чуқур ўйлангани, ҳар томонлама мустаҳкам асосга эга эканлиги туфайлидир, деб таъкидланган. И.А. Каримов мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлар тўғрисида тўхталиб шундай деди: "Ҳеч кимга сир эмас, собик, Иттифок, таркибида Ўзбекистан ўз салоҳияти ва аҳолисининг ҳаёт даражаси бўйича энг қолоқ республикалардан бири бўлиб, бугунги кунда демократик янгиланиш ва тараққиёт йўлидан қатъий қадамлар босиб бораётган, куч-кудрати тобора юксалиб, замонавий кўптармоқли иқтисодиётга эга бўлган, ўз халқининг фаровонлигини оширишга қодир мамлакатга айланиб бораётгани мисолида бу фикрнинг яққол тасдиғини кўриш мумкин.

Ўтган даврда бизнинг қандай оғир қийинчиликлар, муаммо, таҳдид ва синовларни енгиб ўтишимизга тўғри келгани ҳаммамизга яхши маълум. Лекин буларнинг барчасига қарамадан, Ўзбекистан иқтисодиёти йигирма йил давомида 3,5 баробардан зиёд ўсди.

Агарки, шу даврда мамлакатимиз аҳолиси қарийб 9 миллион кишига кўпайиб, 30 миллионга яқинлашиб бораётганини инобатга оладиган бўлсак, ўтган вақт мобайнида ялпи ички маҳсулотнинг жон бошига 2,5 баробар ошганининг ўзи кўп нарсадан далолат беради.

Бу ҳақда сўз борганда, 2008 йилдан буён давом этаётган глобал молиявийиқтисодий инқироз шароитида Ўзбекистонда 2008-2012 йилларда, яъни охириги беш йилда ялпи ички маҳсулотнинг йиллик ўсиш суръати дунёдаги санокли давлатлар қаторида 8,2 фоиздан кам бўлмаган даражани ташкил этгани, макроиқтисодий кўрсаткичларнинг барқарорлиги ва мутаносиблиги, давлат бюджета ва тўлов балансининг профицит билан бажарилиши, экспорт ва олтин-валюта захираларининг кўпайиши таъминланаётганини айтишнинг ўзи кифоя..."¹

МАТИБАЕВ Тошпўлат, социология фанлари номзоди, Ўзбекистан Республикаси Президента ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси докторант тадқиқотчиси.

Ижтимоий адолат ғояси жамият ҳаётининг сиёсий, иқтисодий, маънавий соҳаларини қамраб олади, у давлат ва жамият қурилишини эркинлаштиришнинг муҳим омилидир. Зеро, биз шунчаки демократии: жамият эмас, балки адолатли демократик жамият курмоқдамиз. Лекин бунинг учун одамлар ўзларини фақатгина ўз маҳалласи, қишлоғи ёки юртининггина вакили деб эмас, балки яхлит фуқаролик жамиятининг аъзоси сифатида ҳис этишлари талаб қилинади. Зеро, биз барпо этмоқчи бўлган фуқаролик жамияти бу - давлат билан бир қаторда сиёсий ҳаётнинг мустақил субъекти ҳисобланади. У ҳокимият билан баҳсга киришиши, у билан бирга ички ва ташқи сиёсатнинг энг муҳим муаммоларини муҳокама қилишда ҳамкорлик кўрсатишга қодир бўлиши керак. Акс ҳолда инсонлар фуқаролик жамиятини ташкил қилмайдилар, давлатга боқиманда бўлган оломон даражасидан юқори кўтарила олмайдилар. Гап шундаки, фуқаролик жамиятида ҳар бир фуқаро ўз ҳуқуқ ва бурчларига эга. Айнан фуқароларгина солиқ, тўлайдилар, ҳокимият органлари вакиллари сайлайдилар, Ватанни ҳимоя қиладилар. Бундай ҳуқуқ, ва бурч фуқароларга давлат ва жамият ишларида фаол иштирок этишга имкон беради.

Агар инсон ўзи ҳеч нарса қилмай, давлатга, табиатга, бошқаларнинг кўмагига кўз тикиб яшаса, ҳеч нарса ўзгармайди. Бунда ҳуқуқ ва имконият ҳам, бурч ҳам амалга ошмасдан ўз жойида қолиб кетади. Бундай ҳолда адолат ҳам қоғозда қолиб, адолатсизликлар авж олади. Шу маънода, ижтимоий адолат биз барпо этаётган давлат ва жамият ҳаётида туб асослардан бири бўлиши зарур. Мамлакатимизда амалга оширилаётган янгиланиш ва тараққиёт, сиёсатнинг стратегик мақсади юртимизда истиқомат қилувчи барча инсонлар учун адолатли жамиятни шакллантиришдир. Ижтимоий адолат мезони мустақил ва барқарор тараққиёт йўлини танлаган ва бу йўлда маълум тажрибалар тўплаган Ўзбекистоннинг бундан кейинги ривожланиши учун зарур шартлардан бири бўлиб қолмоқда.

Албатта, адолатли демократик жамият қуриш жараёни мураккаб кечиши аён. Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, тепадан туриб махсус фармон ёки декрет билан жамиятда адолат ва демократияни ўрнатиб бўлмайди. Ўз мазмун-моҳиятига кўра, ижтимоий муносабатларнинг бутун бир тизимини қамраб олувчи адолат ғояси кенгроқ имкониятларга эга бўлади, қонун-қоида, эркинлик демократиясининг ифодаси сифатида муҳим сиёсий қадриятга айланади. Зеро, бозор муносабатлари шаклланиши шароитида кишиларнинг ўз қобилиятларини намоён қилишлари ва унинг натижаларидан тўла баҳраманд бўлишларига тўққинлик қилувчи қонунни менсимаслик ва бюрократик иллатларни бартараф этиш орқалигина ижтимоий адолатнинг кучини рўёбга чиқариш мумкин.

Давлатимиз раҳбари таъкидлаганларидек, умуман ижтимоий адолат демократиянинг асоси бўлиб, халқимиз демократия деганда, аввало, ижтимоий адолатни идрок этади. Айнан ижтимоий адолат ва демократиянинг ўзаро уйғунлиги асосидаги барқарор тараққиёт стратегик мақсадларимизга эришиш учун замин яратади².

Демократик институтлар ва фуқаролик жамияти асосларининг шаклланиши, жамиятнинг демократлашуви узок муддатли жараён ҳисобланади. Демократия ғояларини шунчаки баён қилиш, юқоридан тушириш билан одамлар ҳаётига сингдириб бўлмайди. "Демократия — деб ёзади И.А.Каримов, — жамиятнинг қадриятига ва ҳар бир инсоннинг бойлигига айланмоғи керак. Бу эса бир зумда бўладиган иш эмас. Халқнинг маданиятидан жой ололмаган демократия турмуш тарзининг таркибий қисми ҳам бўла олмади. Бу тайёргарлик кўриш ва демократия тамойилларини ўзлаштиришдан иборат анча узок, муддатли жараёндир"³.

Аммо бу йўлни иложи борида қисқа муддатда босиб ўтиш, демократик тамойилларни устувор қадриятга, барқарор тараққиёт омилига айлантириш учун демократик ривожланиш анъаналарини авайлаб ўстириш, жаҳон халқлари демократик анъаналарини, адолатли жамият орзуси йўлида инсоният тўплаган ғоявий тажриба ва

амалиётни муттасил ўзлаштириш зарур. Маълумки, собиқ шўролар даврида К. Маркснинг "Осиё ишлаб чиқариш услуги" назарияси кенг тарқалган эди. Бундай ишлаб чиқариш услуги тўғрисидаги тасаввур мантикий тарзда гўёки Шарқ, айниқса, Осиё давлатлари ва жамиятларида ҳокимиятни амалга ошириш услубларига азалий деспотизм хос, деган фикрларга олиб келади. Европоцентриқ қарашлар, Европада географик устуворликнинг берилиши, капитализмнинг тарихан айнан Европада пайдо бўлиши ҳақидаги тасаввурлар буларнинг барчаси Осиёда демократия қарор топиши мумкинлигига нисбатан ишончсизлик оқибати эди. Бугунги кунга келиб, Шарқдаги бой давлатчилик тарихи ва сиёсий қарашлар бунинг тўла аксини ифода этмоқда.

Шарқона демократиянинг муҳим жиҳатларидан бири унинг гоёвий-фалсафий асоси сифатида инсонпарварлик гоёсининг эътироф этилишидир. Форобий, Низомул мулк, Алишер Навоий, Амир Темур қарашлари асосида ўзига хос сиёсий маданият намуналари шаклланиб кетган. Шарқ, сиёсий фалсафасининг муҳим жиҳатларидан бири «меъёр» тушунчасига салмоқли эътибор берилишида ифода бўлади. Таъбир жоиз бўлса, демократия меъёрга асосланган сиёсий маданиятдир, деб айтишимиз мумкин. Аслида бу меъёр мувозанатни ҳам англатади.

Шарқда одамларнинг ҳокимиятга ва сиёсий жараёнларга муносабати азалдан ўзига хос бўлиб келган. Бу Шарқдаги сиёсий муносабатларнинг нозик хусусиятидан келиб чиқади. Сайлов тизими, давлатчилик, сиёсий ҳаракатлар, жамоатчилик фикрининг шаклланиши Шарқда ўзига хос хусусиятга эга. Аввало, бу хусусият ҳокимиятга анъанавий ишонч, баъзан эса патернализм билан ифодаланади. Тарихан Шарқ, мамлакатларида кўп ҳолларда бевосита халқнинг иштирокида унинг манфаатлари ҳисобга олинган ҳолда сиёсий қарорлар қабул қилинган ва амалга оширилган. Бундай сиёсий қарорлар халқнинг иштирокида, аммо унинг манфаатлари ҳисобга олинмаган ҳолда қабул қилингандан кўра кўпроқ самара берган. Шу туфайли Шарқ мамлакатларида ҳукмдорлар беихтиёр "Халқ, нима дер экан", деган фикр билан сиёсат олиб борганлар.

Сиёсий жараёнлар иштирокчилари, айниқса, сиёсий етакчилар Шарқда ўз мақомларига эга бўлиб келганлар. Сиёсий раҳбар нафақат ўзига тегишли имтиёзларга, балки алоҳида масъулиятга ҳам эга бўлган. У нафақат ўз ҳуқуқдари, балки мажбуриятларига кўра ҳам асосий оғирликни зиммасига олган. Шунинг учун ҳокимият унинг қўлида икки тигли ханжар мисол ё яратувчанлик кулолига ёки бузғунчи кучга айланган. Шу маънода, адолат бош мезонга айланганки, адолатли ва доно ҳукмдор гоёси Форобийдан тортиб Аҳмад Донишгача бўлган мутафаккирларнинг ижтимоий орзуи бўлиб келган. "Куч, адолатда" қондаси устувор бўлган. Шарқ мутафаккирлари давлатни жамият тараққиётидаги икки муҳим омил ижтимоий барқарорликни таъминлаш ва шу билан бирга, ижтимоий адолат меъёрларини амалга ошириш кулоли сифатида талқин этиб келганлар. Шунинг ҳам алоҳида таъкидлаш зарурки, Шарқда қонунчилик ва норматив тизимлар ҳам юқоридаги хусусиятларни ўзида мужассамлаштирган. Соҳибқирон Амир Темур давридаёқ бутун дунё норматив тизимига ва конституциячилигига кучли таъсир кўрсатган "Тузуқлар" қабул қилинган эди. Қайд этилган мулоҳазалар Шарққа, хусусан, мамлакатимиз аҳолисига демократик интилишлар ёт эмаслигини кўрсатади.

Демократия тарихда турли йўналишларда ривожланиб борган, унинг муҳим бир шакли айнан шарқона демократия бўлган. Шарқда демократия гоёларининг давлатлашган йўналиши ҳам қадимий тарихга эга. Шарқона демократиянинг яна бир йўналиши эса, жараёни-сиёсий демократия ҳисобланади. Айнан у жамият сиёсий тизимининг халққа яқинлигини таъминлаш, сиёсий адолатсизликнинг олдини олишда муҳим аҳамият касб этган.

Мустақиллик давридаги ижтимоий демократия эса учинчи бир йўналишдир. Дарҳақиқат, ҳозирги давр демократияни ислохотлар оқимида айлантирди. Шу даврдан бошлаб демократия кенг ижтимоий ҳодисага айланди. Ҳозирда деярли барча мустақил

давлатлар ўз олдиларига демократик жамият куриш мақсадини кўйганлар. Аммо ҳамма гап уни тушунишда, бу ишда амалий ҳаракатни амалга оширишдадир. Демократияни бир неча аср мобайнида демократик тартибларни ҳаётга жорий этаётган жамиятлар тажрибаси мисолида ўрганиш барча даврлар ва халқлар учун умумий бўлган асослари, жиҳатларини тан олиш баробарида унинг миллий моделларини ҳам фарқлаш керак. Шу нуқтаи назардан қараганда, бугун биз илғор мамлакатлар тажрибасидан замонавий демократияни жорий этиш тажрибаси ва кўникмаларини ижодий-танқидий ўрганишимиз жоиз.

Демократия ва ижтимоий адолат узвий боғлиқ ҳодисалардир. Демократия ва ижтимоий адолатнинг ўзаро боғлиқдиги, аввало, барчанинг қонун олдида тенг ҳуқуқлилиги ва қонуннинг барчани бир меъёрга муҳофаза қилиши билан белгиланади. Айнан мана шу қоида, яъни тенг ҳуқуқлилиқ нафақат демократиянинг, балки ижтимоий адолатнинг ҳам талабидир.

Демократия ижтимоий адолатни амалга ошириш имкониятидир. Эркин инсонларнинг ўзаро муносабатларида ижтимоий адолатни амалга ошириш мобайнида ўзларини ўзлари бошқаришлари демократия идеалларидан биридир.

Демократия билан ижтимоий адолат ўзаро боғлиқлигининг яна бир жиҳати инсонпарварликдир. Демократия фақат инсонпарвар жамиятдагина қадрланади, бирор бир қийматга эга бўлади.

Демократия ижтимоий адолатнинг ҳаётда амалга оширилишини талаб қилади. Ижтимоий қафолатларнинг кўлга киритилган даражаси — инсоннинг ижтимоий ҳимоялангани, унинг моддий таъминлангани, ўз қобилиятларини амалга ошириш имкониятлари нафақат ижтимоий адолат талабларидан, балки демократия меъёрларидан ҳам келиб чиқади. Зеро, ижтимоий адолат фақатгина моддий эмас, балки ижтимоий-сиёсий неъматларни ҳам тақсимлашни қамраб олади. Шунингдек, бу конституциявий тарзда таъминланган меҳнат ҳуқуқи, касбий ўсишдаги тенглик, таълим олишдаги имкониятлар ҳамдир.

Маълумки, сиёсий фанларда демократиянинг ўнлаб моделлари борлиги таъкидланади. Дарҳақиқат, демократия назариётчилари унинг турли хусусиятларига, жумладан, иштирок, вакиллик, мувозанатловчи ва қарши турувчи кучлар, элиталар рақобати, марказдан қочиш, эркинлик масалаларига эътибор қаратганлар. Лекин уларнинг барчаси демократияга Линкольн берган машҳур таърифни тўлдирадилар, холос. Зеро, бу таъриф барча даврлар учун ўз аҳамиятини йўқотмай келмоқда: "Демократия халқ учун халқ ёрдамида амалга ошириладиган халқ ҳокимиятидир"⁴.

Аммо демократиянинг кўплаб моделлари учун хос бўлган иккита умумий қоида мавжуд. Уларнинг биринчиси, ижтимоий адолатни таъминлаш билан боғлиқ. Зеро, жамиятнинг қайси соҳасини олиб қарамайлик, демократиянинг амалга оширилиши адолат меъёрларига мос бўлиши зарур. Иккинчи қоида қонун устуворлигига таянади. Ушбу қоидалар демократиянинг сиёсий қадрини таъминлаган ҳолда жамият тараққиётини таъминлашга хизмат қилади, дейиш мумкин.

Шу ўринда ҳукуматимиз томонидан давлат қурилиши ва иқтисодиётни ислоҳ этиш дастурининг ўзаги сифатида мафкурага бўйсундирилмаган, яъни сиёсатдан батамом холи иқтисодий ислоҳотлар тизимини яратиш, давлат зиммасига бош ислоҳотчилик масъулиятининг юклатилиши, қонун устуворлигига эришиш, кучли ижтимоий сиёсат юритиш, энг асосийси, ислоҳотларни эволюцион йўл билан, яъни босқичма-босқич амалга ошириш тараққиётимизнинг асосий беш қоидаси сифатида танлаб олинишига алоҳида урғу беришни лозим топдик. Тараққиётнинг Ўзбек модели, деб ном олган бу ривожланиш йўли демократия ва ижтимоий адолатни амалга оширишда кенг ижтимоий ҳамкорликка таяниш туфайли халқимизнинг туб манфаатларига тўла мосдир.

Манбалар ва адабиётлар:

1. Каримов И.А. Узбекистан Республикаси хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва Конституциясининг 20 йиллигига бағишланган тараққиёт кафолатлари // Хавфсизлик ва барқарор тантанали маросимдаги маърузасидан. тараққиёт йўлида. 6-жилд. Т.: Узбекистан, 1998. Б. 160.
2. Каримов И.А. Эл-юртга ҳалол, виждопан хизмат қилиш ҳар бир раҳбарнинг муқаддас бурчи. 4. Линкольн А. Гиттисбергское обращение. 19 Халқ, депутатлари Андижон вилояти кенгашининг ноябры, 1963 год // Цит. по кн. Скидмор Макс, Дж И павбатдан ташқари сессиясидаги қутқи// Халқ, сўзи. Грани. Маршал Картер. Американская система 2004 й., 26 май. государственного управления: Пер. с англ. М.: СИ - Квадрат, 1993. С. 359.
3. Каримов. И.А. Узбекистан XXI аср бўсағасида: